

ZARAFŞAN BÖLGESİ'NİN TASAVVUF TARİHİNDE "İRŞADNAMELER"İN TAHLİLİ

Amonov Mekhrojiddin Uzbekovich

Head, Department of Imam Bukhari International Scientific Research Center under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, PhD., 141306. Khoja Ismail town of Payariq district. Samarkand, Uzbekistan

ARTICLE INFO.

Anahtar kelimeler: Silsile, irşadname, el yazma, mühür.

Dipnot

Zerafşan Bölgesinde bulunan İşkiye, Kübreviye, Nakşibendiye, Yeseviye gibi tasavvuf mezheplerinin tarihi ile ilgili nadir kaynakların incelenmesi oldukça bir önem arz etmektedir. Tarikatın tarihi ile ilgili nadir tarihi belge ve irşadnameler bilhassa tarihsel bir öneme haizdir. Bu makale, tarikatın pirlерinin talebelerine verdiği irşadnameler incelemektedir.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2023 LWAB.

Giriş

Tasavvuf tarihi ile ilgili seriler, belirli kategorilere göre çeşitli dallarda oluşturulmuştur. Tarikat müşidi, kendisinden sonra müşid rolüne uygun bir talebeyi yıllarca hazırlamış, nazari ve pratik faaliyetleri sürekli kontrol altında tutulmuştur. Bu gelenek, diğer mezheplere nazaran Nakşibendilik mezhebinde de açıkça görülmektedir. Müşid sabırla talebelerine tarikatın sırlarını öğretmiş, onları belli bir alana gitmeleri için görevlendirmiş ve vefatından önce tevekkülünü haklı çıkarmış, tarikat ilminde iyice ustalaşarak kariyer kazanan müridini onun yerine tayin etmiştir.

Literatür taraması: Yabancı ve Özbek bilim adamları tarafından "İrşadname"ler üzerine bir dizi çalışma yapılmıştır.

Anke von Kügelgen [8], A.D. Knish [9], Devin Di Uis [4], Necdat Tosun [13] gibi yabancı bilim insanlar araştırmalarından tasavvuf tarihi ile ilgili nadir kaynaklar incelenmiştir.

B. Aminov [2], N. Abdulhatov [1], O. Zhoraboyev [5], K. Kattayev [6, 7] gibi Özbek bilim insanları, araştırmalarının bir parçası olarak bir dizi irşadnameleri çevirerek, onun hakkında makale ve kitap yayınlamışlardır.

Araştırmanın metodolojisi: Bu makalenin yazılması sürecinde Zerafşan Bölgesindeki tasavvuf mezhepleri ile ilgili tarihi belgeler ve irşadnameler incelenmiştir. Araştırma sürecinde genelleme, karşılaştırma, sistematik, karşılaştırmalı-tarihsel, mikrotarihsel analiz gibi yöntemler kullanılmıştır.

Analiz ve sonuçlar: Müşidler olgunluğa erişince onlara "İrşad" tezkeresi veriliyordu. Bazı irşad tezkereleri düz metin halindeyken, bazıları ise damgalıdır. Bazı irşadnameler kitapların metin arasında verilmiştir.

Mahdumi Azam Dahbedi'nin talebesi Mevlana Muhammed Lutfullah'a verdiği irşad tezkiresinin bir kısmı "Mevlana Lutfullah Menakibi" [10: - B. 45] kitabında geçmektedir. "Cennetlik Taşkentli, Parkatli, Piskatlik, Ahsikatli ve başka diyarlardan biraderler! kadirleriyle ve tevfikleriyle bilsinler ki, bu devirde din kardeşi ve yakın dostu, şeriat ve tarikat yolunda mürşid, hak denizinin yüksekten uçan şahinidir. . Çünkü o mürşidlerden biri. İnsanlardan itaatkar olmaları, mürşidlerin önünde kibar olmaları isteniyor! Mesela "Adab peshi yari peshadam az jumlai zaftaf ast" derler, yani mürşidlerin nazarında muhafaza edilmesi gereken şeylerden biri de görgü kurallarıdır. Onun için bütün kardeşlerime o kişinin karşısında hürtmetli ve edepli davranmayı, güzel sohbetler etmeyi, tarikattan olmayan bir kişinin de tesir edip tarikata katılmasını bir borç bilirim! Bütün insan ve cin şeytanlarının üzerinde, Allah onları korusun ve muzaffer kılsın, tıpkı evliyaların büyüğünün (Muhammed, Allah ondan razı olsun ve ona barış versin) birleşip kafirlere galip gelmesi gibi" ve sonunda " Al-faqr al-khaqr Ahmed Kosani".

Mevlana Lütfullah'a ait olan bu irşadı 1542'de Ahmed Kosani-Makhdumi Azam Dahbedi verdi [10: – B. 11]. Ahmad Kosani hidayet mektubunun başında kendisinin "Taşkentli, Parkalı, Piskatlı, Ahsikatlı ve başka diyarlardan" olduğunu ve talebesinin irşad mertebesine erğimesine izin verdiğini açıklamıştır. Talebesini şeriat ve tarikatın yüksekten uçan şahini olarak betimlemiştir. Görgü kurallarını korumak ve bir konuşma düzenlemek önemlidir. Bu da, tarikatın mürit ve müritlerinin sayısındaki artışa dikkat çekmektedir. Bu nadide kaynağın Zarafşan Bölgesindeki Dahbed'te yazılmış olması ve incelenen dönemde bulunan ilk irşad tezkiresi olması önemlidir.

Mulla Gazi [11] ve Mulla Muhyiddin Hoca'ya [12] ait kitabın Buhara Müze Arşivi'nde muhafaza edildiği bilinmektedir. Söz konusu irşad, Ramazan 1275/1859'da yazılmıştır. Belgenin iki yüzüne de (iki kez) "Hoca Abdülkerim Ahmedî" yazısı damgalanmıştır. Farsça metin 23 satırdan oluşmakta ve 45X24,5 cm ölçülerindedir. Âlimlerin gönüllerini Besmele ile nurlandıran Allah'a hamdolsun, Efendimiz Muhammed Aleyhisselâma salât ve selâm olsun. İçinde Muhammed, Allah onu kutsasın ve ona barış versin, Ebu Bekir Sıddık'a, ondan Selman Farsi'ye, ondan Kasım ibn Muhammed'e, ondan Cafer Sadık'a, ondan Bayezid Bestami'ye, ondan Ebulhasan'a Harakani, ondan Ebu Ali Farmadi'ye, ondan Hoca Yusuf Hemadani'ye, ondan Abdukhalik Gijduvani'ye, ondan Hoca Arif Revgari'ye, ondan Hoca Mahmud Anjir Fagnavi'ye, Hoca Ali Romitani'den, ondan Baba Sammosi'ye, Amir Külal, ondan Hoca Büzürg Şah Nakşibendi'ye, ondan Mevlana Yakub Çerhi'ye, ondan Hoca Ubeydullah Ahrar'a, ondan Mevlana Zahid'e, ondan Mevlana Derviş'e, ondan Mevlana Hoca İmkanâğı'na (Hoca Bakibilloh'dan), İmam Rabbani Müceddid Alfi Sani'ye, ondan Hoca Muhammed Said'e, Şeyh Abduahad'a, ondan Mirza Con Canon'a, ondan Gulam Ali Şah'a, ondan Şah Ahmed Said'e, ondan Tarikat Mulla Gazi'nin mesnedine kadar Nakşibendiyye zikirinde şeriata ve tarikata sıkı sıkıya bağlı kalınarak takva ile yaşıması vurgulanır.

Molla Muhyiddin Hoca'ya atfedilen irşad mektubu da Nakşibendi kaynaklıdır ve yukarıda verilen irşad metnine yakındır. Ebu Yezid (Bayezid), Hoca Muhammed (Baba Sammasi), Bahaul hak vad din (Bahouddin), Ahmed Faruki Sirhindi (İmam Rabbani Mucaddidi alfi Sani) isimleri bu formda verilmiştir. Şeyh Abduahad'dan Mevlana Abid'e, ondan Hoca Muhammed Musakhan'a, ondan Sıddık'a, ondan Hüseyin'e, ondan Abdusattar Mahdum'a, metinde bu yere geldiğinde ismin yerine mühür vurulmuş ve Mührün üzerinde "Mulla Muhammed Salih Halife bin Muhammed Rasul Sufi" yazıyordu. Molla Muhyiddin Hoca ondan tarikat için izin aldı. 1302/1884 yılında Farsça yazılan belgenin metni 21 satırdan oluşmakta ve 60X43 cm boyutlarındadır.

Shajara.com'dan alınan irşadname Farsça yazılmıştır. Besmele ile başlayan metin 18 satırdan oluşmaktadır. Hoca Muhammed Musahan'ın müridi Muhammed Emin'e, O ise Abdurasul Hoca'ya, Abdurasul da Mevlana Seyyid Abduhalik Hoca'ya ve kendisinin (oğlu ve müridi) Hasan Hoca'ya verdiği irşad tezkiresinde dört tarikata izin verildiği belirtilmiştir (Nakşibendiye, Kadiriye, Sühreverdiye, Çiştiiye). Belgenin sonunda 1285/1868 tarihi kaydedilmiş ve üç mühür vurulmuştur (kitabenin orjinalini okuma imkanı olmamıştır). İrşadnamenin elektronik kopyası metni Farsça olup, 21

satır metin aynı sırada, sağ kenarda (sola göre) daha geniş bir boşluk bırakılarak yazılmıştır. Belgenin iki mührü vardır..

Ömer Hoca Dahbedi'nin öğrencilerine verdiği irşad tezkiresine [7: – B. 65] göre, Ahmed Hoca Kosani, talebesi Hoca Muhammed Emin, talebesi Hoca Muhammed Yusuf, talebesi Hoca Hidayatullah, talebesi Baba Hoki, talebesi Odinaboy Sıdkı, onun müridi Khwaja Podşah, onun müridi Seyyid Ömar Han Hacı, onun müridi Seyyid Ahmed Han Hacı, onun müridi Molla Abdulkerim, onun müridi Katta Han Hoca Dahbedi Nakşibendi tarikatına katılma izni aldı. Bu irşad tezkiresinde Mahdum Azam Dahbedi'nin öğrencilerinin ve soyundan gelenlerin isim sırası tespit edilebilmektedir. Netice olarak 20. yüzyılın 60'lı yıllarına kadar ulaşan bu zincirleme silsile Maveräünnehr ve Horasan'a yayıldı.

Muhammed Hüseyin'in müridi Sufi Badal'a, Badal ise (oğlu ve müridi) Ebu Said Sufi'ye ve Molla Hasanbay Domla'ya izin verdiği bilinmektedir. Ebu Said'in tarikat icazetini babası ve hocası Muhammed Badal Sufi'den almış olması manidardır. 19. yüzyılın ortaları ve 20. yüzyılın başlarına geldiğinde tarikatın soyunun babadan oğula geçtiği görülmektedir. İrşadnameler ile ilgili olarak karşılaştırmalı analizi yapıldığında, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl ilk yıllarına ait belgelerin metinlerinin birbirine benzediği görülmektedir. İrşadnamelerin mukayeseli analizi yapıldığında, Kari Ubeydullah ve müridlerine ait icazetnamelerinin, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başına ait belgelerin metinleri arasında benzerlikler bulunmaktadır.

Hacı Habibullah Buhari (Şeyh Hudoykul'a, ondan Şeyh Molla İyid Muhammed'e, ondan Şeyh Molla İdris Muhammed'e, ondan Ohunda Muhammed Niyazkul'a, ondan Conmuhammad Seyyid'e, ondan Muhammed Matlab Seyyid'e verilen) [3] ile ilgili irşadname tezkiresi İçankala Müzesi el yazması fonundaki bulunup, ölçüsü 31X53 cm.'dir.

Domla Kamoliddin ibn Olimbay'ın müridi Molla Jora ibn Muhammedyar'a verdiği irşadname 1371/1951'de yazılmıştır. Ana metin 25 satır ve sağ kenarda 2 satır (toplam 27 satır)'dan oluşmaktadır.

("Bismillah...", Allah'a hamd ve Muhammed'e salât ettikten sonra, Allah onu kutsasın ve ona barış versin), sonra: "Ey mümin mürit, çünkü her şeyden önce bu zikrin sırlarını bilin. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem'in kalplerine intikal eden; Bu mübarek lütuf suyundan bir damlası ondan Hz. Selman Farsî'ye, ondan da İmom Muhammad Kosim'a teslim edildi. Ondan Hz. İmam Caferi Sadık'a, Hz. Sultan Bayazid Bastomiy'a, Hz. Şeyh Abul Hasan Harakoni'ye, ondan Şeyh Abu Ali Farmadi'ye teslim edildi. Ondan Hz. Hoca Yusuf Hemedani'ye, ondan Hz. Hoca Abdukholik Gücdüvani'ye, ondan Hz. Hoca Arif Revgari'ye, ondan Hz. Hoca Mahmud Anjir Fagnavi'ye, ondan Hz. Hoca Ali Romitani'ye, ondan Hz. Hoca Muhammed Baba'ya Sammosi, ondan Hz. Seyyid Amir Külal'a, ondan Hz. Hoca Büzürg Nakşibendi'ye, ondan Hz. Mevlana Yakubi Çarhi'ye, ondan Hz. Hoca Ahrari Veli'ye, ondan Hz. ondan Hz. Mevlana Hoca İmkanagı'na, ondan Hz. Dahbedi, ondan Hazreti Halife Muhammed Sıddık'ın kalbine ve ondan irfan denizinden ve hak ırmağından gelen bu lütuf damlası, hak meleğinin kutbu ve tarikat çemberinin merkezidir ve Müslümanların öncüsü ve sülûk yolunun yakını, yani büyük dedem Hazreti Halife Hüseyin'e teslim edilmiştir. Ve Cenâb-ı Hakk'ın kâmil mürşidi ve âlemlerin efendisi, irfan âlimi, yani oğulları Hazret-i Halife Abdüsattar, gönlünün nurlu diyarına getirilecektir. Ve bu nur damlası Peygamber Efendimiz'den oğlu Hazreti Halife Eş Muhammed'in kalbine düştü. Ve oğulları Kari Ubeydullah'ın kalbine getirildi. Ve bu zavallı kişi ve Allah'ın bağışlanma ümidi Molla Kemaleddin ibn Alimboy'un kalbine düştü ve kendisini tarikat ehline hizmet ve hizmet mertebesine adadı. Biz de (sırasıyla) bu nurlu damlanın hünerli ve kamil âlimi Molla Cora bin Muhammedyar'a tarikat zikirini öğretmesine izin verdik ve bu şartla taliblere tarikatı öğretsin ve Nebevi şeriatına uysun. 'a (sünnet) edin ve mukteda-peşva pirlere uyun. Belgede "Molla Kamoliddin ibn Olimbay" 1326 (1907) yılı" diye oval biçimli bir mühürle teyit edilmektedir. Boyutu 1,5x2 cm'dir.

Domla Kamaluddin'in talebesi Abdurrahman Mahdum ibn Abdulazizkhoca'ya (onun verdiği irşad tezkiresi metni 39 satırdan oluşmaktadır) ve Şerhan ibn Ubaydullah'a (irşad tezkiresi 29 satırdan

oluşmaktadır) verilen irşad tezkiresi aynıdır. Kari Ubaydullah'ın Domla Kamoliddin'e verdiği irşad tezkiresi metni xil farklıdır. Domla Kamoliddin'in mührü, iki belgenin alt kısmına beş kez basılmıştır.

Semerkant Bölgesinin Urgut ilçesinde oturan Nusratullah Hacı Dede'nin evinde saklanan "İrşadname", evin sahibinin dedesine ait "Diploma"nın atalarından kalma bir miras olarak Kuran'da saklandığının bildirmiştir. İrşadname sarı kraft kağıda, Arapça ve Farsça harflerle yazılmıştır. 52X31,5 cm boyutunda olup, 27 satırlık bir yazıdan oluşmaktadır. Mürşidlerin isimleri metnin üzerinde kırmızı çizgi ile işaretlenmiştir. İrşadname, Nakşibendi tarikatının Musahan Hoca Dahbedi koluna ait olup, besmele ile başlamaktadır. Allah'a hamd, Muhammed Mustafa'ya selam olsun şeklinde salavatlar yazmaktadır. Sonra tarikat nuru, Peygamber Efendimiz'den (sallallahu aleyhi ve sellem) Ebu Bekir Sıddik'ten Musahan Hoca Dahbedi'ye ve Mevlana İbrahim Semerkandi'den ve mürşidler vasıtasıyla Halife Abdurazik'in hocası (ve babası) Halife Abdurazik'e takdim edilmiştir.

Abdurazik halifesine hocası (ve babası) tarafından Nakşibendi tarikatını yönetme izni verildi. Tarikat mürşidlerinin yolundan gitmeleri ve tarikatın görevlerini aksatmadan yerine getirmeleri gerektiği vurgulanmakta ve vesikanın sonunda "Allah en iyi koruyandır ve O, merhametliden daha merhametlidir." şeklinde bir dua yazmaktadır. Belgenin sonu "Muhyiddin Hoca ibn Şeyhuş Şuyuh Abduvaliy Hoca" yazılı oval bir mühür (2X2 cm ebadında) ile damgalanmıştır.

İrşadname, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başına aittir. Belgede herhangi bir yazılmamaktadır. Belgenin, Nakşibendi tarikatına mensup Halife Abdurazik'in icazetnamesi olduğu ve üzerindeki mühürün Urgut Nakşibendi tarikatının mürşidi Muhyiddin Hoca'ya ait olduğu kabul edilmektedir. Belgenin mürşidin vefatından sonra yazıldığı ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, muhtemelen daha sonraki dönemlerde belgelerin tahrif edilememesi için irşadnameler mürşid tarafından tsdik edilmiştir. Ya da mürşidin tarikat talebesine izin vermesinden sonra, mürşidin vefatından sonra irşadname metni yazılmış ve o yerin kadı veya müftüleri tarafından tasdik edilmiş olabilir. Araştırma sonucunda, bu belge, yönergeleri onaylama ihtiyacının saatin ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Burada Nakşibendi mezhebinde faaliyet gösteren başka bir mürşidin mührünün basıldığı ve belgenin sahihliğinin ispat amacının olduğu anlaşılmaktadır.

Muhyiddin Şeyh Urgutlu İşan Abduvali Han'ın oğlu olup, babası Mevlana İbrahim Hoca Semerkandi'nin talebesidir. Bu suretle mührün sahibi Abdurazik gibi babasından Nakşibendi öğretilerini irşad etmiş ve bir hocayla Mevlana İbrahim Hoca Semerkandi silsilesine katılmıştır.

İrşadname [Shajara.com web sitesi] metni inceleyen olunursa dizinin sıralaması yanlıştır. 25 satırlık metin Arapça, Farsça ve Türkçe olarak yazılmıştır. Ebu Bekir Sıddik'tan izin Hoca Ahrar Vali'ye, ondan da tarikat izni Makhdum Azam Hocagi Kosani'ye ulaşmıştır. Hoca Kalon Muhammed İslam Cuyberi'ye izin vermiştir, Hoca Kalon Mahdum Azam Dahbedi'ye, Hoca Haşim'e, Hoca Mümin'e, Hoca Avliya'ya, Halife İsmail'e, Mevlana Muhammed Buhari'ye, o Eşan Nazr'a izin vermiştir. Hoca, Aşur Şibirgani'ye, o Halife Hakberdi'ye, Muhammed Sabir Hoca'ya, İşan Rahmet Hoca'ya, İşan Yakub Hoca'ya, İşan Eyüp Hoca'ya, Hacı Noman Hoca'ya, Torakul Halife'ye. Herkesin hak ve din yoluna girmesi emredildi. Belgenin sonunda "Nomon Hoca"ya ait mührü iki kez damgalanmış, vefat edenlere dua etmesi ve sohbeti terk etmemesi ibaresi yer almıştır. Bu rehberde Hoca Ahror, Veli Muhammed Gazi'ye izin vermiştir. Muhammed Gazi, Mahdum Azam Kosani'ye tarikat izni vermiştir. "Muhammed Gazi" adı, muhtemelen hattatın hatası nedeniyle hattattan çıkarılmıştır. Dizide İmla Buhari'nin hocasının Podşah Salim Balkhi, hocası Hoca Avliya, hocası Hoca Mecnun, Muhammed Mümin, Hoca Haşim, Muhammed Emin, Hoca (Nasiriddin) Kalon, hocası Muhammed İslam Cüybori ve hocası olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, İmla Buhari'nin Hoca Avliya'nın iki müritinden izin aldığı görülmektedir. Yine Hoca Avliya'nın hocası Hoca Mecnun olarak kaydedilmiş, yukarıdaki rehberde bu isim çıkarılmıştır.

Bu rehber kitap, diğer belgelerde, yani Nakşibendi-Kosonia tarikatına ilişkin belgede bulunmayan üç dilde yazılmış olması bakımından önemlidir.

Belgelerin metni, piru mürşidi Kari Ubeydullah tarafından Domlo Kamal'a verilen irşadnameden alınmıştır. Dört belgenin metni ve karakteri aynıdır ve Kari Ubeydullah'tan sonra çocuklar ve talebeleri, irşadnemeyi yazarken onun yazdığı ilk irşadname standart olarak almıştır. Kari Ubeydullah'tan sonraki tüm talebeler, irşadnemeyi yazarken onun ilk irşadnamesini esas almışlardır. Onunla ilgili irşadname metninin güzel ve karmaşık kelimelerle zengin bir şekilde yazılmış olması ve üslubunun mükemmel olması nedeniyle, metni okuyan talebeler onu meşru bir yazım yöntemi olarak kabul etmişlerdir.

Sonuç ve Öneriler: Irşadname, mürşidin talebesine verdiği iznin yazılı tasdikidir. Belgedeki bazı kusurlar (örneğin, silsile sıralamasında bir kopukluk, mürşidlerin değiştirilip atılması, yanlış yapılması) belli bir hattat tarafından yazıldığı (kopyalandığı) anlamına gelir. Mürşid'in vefatından sonra yazılan irşadnamelerin de bulunması, tarikattaki iznin önce sözlü sonra yazılı tasdik olduğu anlamına gelmektedir.

Tasavvufta daha sonraki dönemlerde yazılı irşad tezkirelerinin artması, sahte mezheplerin faaliyetlerinin önlenmesinde, mürit yani pir-müritlik geleneğinin devam ettirilmesinde ve kurucuların ilmi-teorik ve pratik görüşlerinin korunmasında önemli rol oynamıştır.

İşkiye, Kübreviye, Mevlevilik, Sühreverdiye, Yeseviye, Kadiriyye, Çiştiiyye gibi mezheplere göre Nakşibendiyye konusunda mürşidlerin çok olması, onun etki alanının geniş olduğunu ve yazılı mirasa üst düzeyde önem verildiğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

1. Абдулахатов Н., Тўхтабоев И. Тошлоқ тарихидан лавҳалар. – Т.: Янги аср авлоди, 2011. – Б. 220-226 (Abdulhatov N., To‘xtaboyev I. Toshloq tarixidan lavhalar. – Т.: Yangi asr avlodi, 2011. – В. 220-226).
2. Аминов Б. Маҳмудов Ф. XIX аср кубравия-накшбандия тариқатига оид «ал-ижоза» – ижозатнома // Ўтмишга назар. 3 жилд, 9 сон. – Тошкент: 2020. – Б. 4-10 (Aminov B. Mahmudov F. XIX asr kubraviya-nakshbandiya tariqatiga oid “al-ijozatnoma” – ijozatnoma // O‘tmishga nazar. 3 jild, 9 son. – Toshkent: 2020. – В. 4-10).
3. Баён нисбат тариқ Ҳазрат хожагон накшбандия. Қўлёзма. Хоразм Ичанқалъа музей кўриқхонаси қўлёзмалар фонди. Инв №2130. – 1 варақ (Bayon nisbat tariq Hazrat xojagon naqshbandiya. Qo‘lyozma. Xorazm Ichanqal’a muzey qo‘riqxonasi qo‘lyozmalar fondi. Inv №2130. – 1 varaq).
4. Девин Ди Уис. Маша’ихи турк и Хваджаган: переосмысление связей между сўфийскими традициями Йасавийа и Накшбандийа // Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования). – СПб: Филологический факультет СПбГУ, 2001 (Devin Di Uis. Masha‘ixi turk i Xvadjagan: pereosmysleniye svyazey mejdu so‘fiyskimi traditsiyami Yasaviya i Nakshbandiya // Sufizm v Sentralnoy Azii (zarubejnye issledovaniya). – SPb: Filologicheskiy fakultet SPbGU, 2001).
5. Жўрабоев О. Ҳазиний тўра (ҳаёти ва ижоди). – Т.: Фан, 2007. – Б. 121-122 (Jo‘rabojev O. Haziniy to‘ra (hayoti va ijodi). – Т.: Fan, 2007. – В. 121-122).
6. Каттаев К. Домло Камолнинг аълия тариқатида ўрни ҳамда юртимизнинг охирги машхур муршидлари [Матн] – Тошкент: «Qamar-media» нашриёти, 2020. – 204 б (Kattayev K. Domlo Kamolning a‘liya tariqatida o‘rni hamda yurtimizning oxirgi mashhur murshidlari [Matn] – Toshkent: “Qamar-media” nashriyoti, 2020. – 204 b).
7. Каттаев К. Дахбед ва Махдуми Аъзам. – Самарқанд: Сўғдиёна, 1993 (Kattayev K. Dahbed va Maxdumi A‘zam. – Samarqand: So‘g‘diyona, 1993).

8. Кюгельген А. Расцвет Накшбандийа-Мужаддийа // Суфизм в Центральной Азии. – СПб, 2001. – 275-330 с (Kyugelgen A. Rassvet Nakshbandiya-Mujaddidiya // Sufizm v Sentralnoy Azii. – SPb, 2001. – 275-330 s).
9. Кныш А.Д. Мусульманский мистицизм: краткая история. – СПб: ДИЛЯ, 2004. – 464 с (Knish A.D. Musulmanskiy mistitsizm: kratkaya istoriya. – SPb: DILYA, 2004. – 464 s).
10. Мухаммад Муфтий Охангароний. Мавлоно Лутфуллох маноқибӣ // Форс тилидан Абдуллоххўжа Маъруфхўжа ўғли ва Шухрат Сирожиддинов. – Тошкент: Имом ал-Бухорий халқаро жамғармаси, 2002. – Б. 45 (Muhammad Muftiy Ohangaroniy. Mavlono Lutfulloh manoqibi // Fors tilidan Abdullohxo'ja Ma'rufxo'ja o'g'li va Shuhrat Sirojiddinov. – Toshkent: Imom al-Buxoriy xalqaro jamg'armasi, 2002. – B. 45).
11. Силсилаи нақшбандия. Қўлёзма. 1275/1859. Бухоро давлат музей кўрикхонаси қўлёзмалар фонди. Инв № 11475/II. – Б. 1 варақ (Silsilai naqshbandiya. Qo'lyozma. 1275/1859. Buxoro davlat muzey qo'riqxonasi qo'lyozmalar fondi. Inv № 11475/II. – B. 1 varaq).
12. Силсилаи нақшбандия. Қўлёзма. 1302/1884. Бухоро давлат музей кўрикхонаси қўлёзмалар фонди. Инв № 13101/11. – Б. 1 варақ (Silsilai naqshbandiya. Qo'lyozma. 1302/1884. Buxoro davlat muzey qo'riqxonasi qo'lyozmalar fondi. Inv № 13101/11. – B. 1 varaq).
13. Tosun N. Türkistan dervişlerinden yadigar. Orta Asya Türkçesiyle Yazılmış Tasavvufi Eserler. – Istanbul. İnsan yayımları, 2011. – 198 s.